

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ: ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Ενότητα 7: Εφαρμογή της Εκπαίδευσης για τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη και της Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα (EDC/HRE) στη διδασκαλία της Γεωγραφίας

Χριστίνα Χατζησωτηρίου & Παναγιώτης Αγγελίδης

Ο σκοπός της Γεωγραφίας είναι να μας βοηθήσει να καταλάβουμε γιατί αυτός ο κόσμος είναι όπως είναι, ποιος είναι ο ρόλος μας μέσα σ' αυτόν και πώς μπορούμε να τον διατηρήσουμε ή να τον αλλάξουμε. Η Γεωγραφία υπάρχει, για να μας προσφέρει διορατικότητα, συναισθήματα και χρήσιμες πληροφορίες για τον κόσμο, στον οποίο ζούμε. Πώς πρέπει, λοιπόν, να σκεφτόμαστε για τη «Γεωγραφία»;

Η Γεωγραφία μπορεί συχνά να φαίνεται ένας αφηρημένος όρος ή ένα αφηρημένο ακαδημαϊκό πεδίο, το οποίο χρησιμεύει μόνο στην εκμάθηση της πρωτεύουσας της Κύπρου και σε τίποτ' άλλο. Αυτή είναι μια παρανόηση. Ένας τρόπος με τον οποίο μπορούμε να αμφισβητήσουμε αυτή την παρανόηση είναι να δανειστούμε ένα δημοφιλές κλισέ από το μάθημα των Φυσικών Επιστημών του Γυμνασίου: «Το Χ [στην προκειμένη περίπτωση, η “πολιτιστική ζωή”] δεν λαμβάνει χώρα στο κενό». Τα πράγματα, οι ιδέες, οι πρακτικές και τα συναισθήματα πραγματώνονται μέσα σε κάποιο πλαίσιο, σε έναν ευρύτερο κόσμο που επηρεάζει αξίες, επιδοκιμάζει, ρυθμίζει, ποινικοποιεί συγκεκριμένες δραστηριότητες και αντικείμενα. Η Γεωγραφία και οι Γεωγράφοι ενδιαφέρονται για αυτό το πλαίσιο και το πώς αυτό επηρεάζει αξίες, πώς ρυθμίζει δραστηριότητες και αντικείμενα κ.λπ.

Ποιο είναι, λοιπόν, το κατάλληλο πλαίσιο για τη γεωγραφική μελέτη; Το πλαίσιο μπορεί να εξεταστεί με διάφορους τρόπους. Το γεωγραφικό πλαίσιο εξετάζεται συχνά μέσα από το πρίσμα της εθνικής ή πολιτικής επικράτειας, του φυσικού τοπίου ή των εξωτικών τόπων. Αλλά κάθε χώρος, τόπος ή περιοχή σε οποιαδήποτε κλίμακα ή περίπτωση, θα μπορούσε να θεωρηθεί γεωγραφικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, σε μακρο-κλίμακα, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε τον πλανήτη Γη ως πλαίσιο και να εξετάσουμε το πώς επηρεάζει και επηρεάζεται από τις δραστηριότητες που συμβαίνουν εντός της. Εναλλακτικά, θα μπορούσαμε να φέρουμε στον νου μας μια δημόσια πλατεία και το πώς αυτή αξιοποιείται με συγκεκριμένο τρόπο από συγκεκριμένους ανθρώπους –και όχι για άλλους σκοπούς από άλλους χρήστες· μπορούμε, επίσης, να σκεφτούμε ένα πάρκο (αλλά ίσως και για τα ζώα;), ένα σπίτι, έναν τοίχο, μια ακτογραμμή ως πλαίσια. Τι γίνεται, όμως, με τα πλαίσια μιας τάξης, ενός δρόμου, μιας παμπ ή ενός αθλητικού γηπέδου; ένα θέατρο, ένα ορυχείο, ένα μουσείο, μια βιβλιοθήκη κ.ο.κ.; Ποιες δραστηριότητες γίνονται αποδεκτές κανονικά σε αυτούς τους χώρους; Ποιες συμπεριφορές αποδοκιμάζονται; Πώς ρυθμίζονται; Οι άνθρωποι συμμορφώνονται με αυτούς τους κανονισμούς; Όλα αυτά είναι κρίσιμα ερωτήματα με τα οποία καταπιάνονται οι γεωγράφοι, με σκοπό την ανάλυση του πλαισίου που εξετάζουν.

Η Γεωγραφία μπορεί να οριστεί ως «η μελέτη της Γης και του βιολογικού, φυσικού και ανθρώπινου περιβάλλοντος της». Περιλαμβάνει τη μελέτη των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και του τρόπου που αυτές οι δραστηριότητες σχετίζονται και αλληλεπιδρούν με τα περιβάλλοντα, στα οποία εντοπίζονται, σε μία κλίμακα που ξεκινά από το «τοπικό» και φτάνει στο «παγκόσμιο». Η Γεωγραφία, δηλαδή, γεφυρώνει τις φυσικές και κοινωνικές επιστήμες και, ως εκ τούτου, ασχολείται με τη χωρική μεταβλητότητα· αυτό σημαίνει ότι τα φαινόμενα, τα γεγονότα

και οι διαδικασίες ποικίλλουν εντός και μεταξύ των διάφορων τόπων. Ως εκ τούτου, τα παραπάνω θα πρέπει να θεωρούνται ουσιαστικό μέρος της εκπαίδευσης όλων των πολιτών σε όλες τις κοινωνίες. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι προαναφερθείσες βασικές θέσεις της Γεωγραφίας υποστηρίζουν την εκπαίδευση για τη βιωσιμότητα (SE). Οι διεπιστημονικές προσεγγίσεις που ενσωματώνουν τις τρεις πτυχές της βιωσιμότητας, την οικονομική, την κοινωνική και την περιβαλλοντική, δεν είναι κατάλληλες μόνο για τη Γεωγραφία, αλλά παραμένουν προϋποθέσεις για την κατανόηση των πολλαπλών διαστάσεων της.

Οι βασικές έννοιες της Γεωγραφίας είναι: ο «χώρος», ο «τόπος», το «τοπίο» και η «βιωσιμότητα». Επιπλέον, η βιωσιμότητα μπορεί να εννοηθεί τόσο ως βασική γεωγραφική έννοια, όσο και ως ένα διαθεματικό ζήτημα, που “διατρέχει” οριζόντια τα προγράμματα σπουδών. Στην Εκπαίδευση για τη βιωσιμότητα, οι ασκήσεις βιώσιμης ανάπτυξης (=sustainable development/SD) μπορούν να δημιουργήσουν ολιστικές εμπειρίες γύρω από φιλοσοφικά, θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα βιωσιμότητας. Στην κατεύθυνση αυτή είναι ενδεικτικά τα δασικά σχολεία, η μάθηση έξω από την τάξη και μια σειρά δημιουργικών προσεγγίσεων της εκπαίδευσης.

Η εκπαίδευση θεωρείται βασική στρατηγική για την επίτευξη βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης. Η Παγκόσμια Εκπαίδευση και η Εκπαίδευση για τη βιωσιμότητα μπορούν να βοηθήσουν τους μαθητές/τριες να αναπτύξουν, αφενός, αξίες και δεξιότητες κριτικής σκέψης και να κατανοήσουν, αφετέρου, τον παγκοσμιοποιημένο και αλληλεξαρτώμενο κόσμο, στον οποίο ζουν. Μέσω μιας τέτοιας εκπαίδευσης οι μαθητές/τριες θα μπορέσουν να αντιληφθούν τα δικαιώματα τους, αλλά και τις υποχρεώσεις που έχουν ο ένας απέναντι στον άλλον, αλλά και απέναντι στον πλανήτη. Αυτά είναι τα θέματα της Ανθρώπινης Γεωγραφίας που πρέπει να

κατανοήσουν οι μαθητές/τριες, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της Γεωγραφίας. Η ανησυχία που προκαλείται από τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχει αυξήσει την ανάγκη για Εκπαίδευση στη Βιωσιμότητα. Από την πλευρά τους, οι υπεύθυνοι λήψης αποφάσεων θα πρέπει να ενθαρρύνουν τη δέσμευση των πολιτών απέναντι στο περιβάλλον και τον «οικολογικό αλφαριθμητισμό».

Τα πλαίσια αναφοράς του οικολογικού αλφαριθμητισμού δίνουν έμφαση σε συστήματα σκέψης, τα οποία περιλαμβάνουν την αναγνώριση των διαφόρων βιοφυσικών και κοινωνικών συστατικών ενός δεδομένου περιβαλλοντικού πλαισίου και τη διάκριση των σχέσεων που αυτά αναπτύσσουν μεταξύ τους. Ένα οικολογικά εγγράμματο άτομο έχει σαφή αντίληψη και κατανόηση της δυναμικής και των ρήξεων ενός συστήματος, καθώς και των παρελθοντικών και των πιθανών μελλοντικών κινήσεών του. Οι οικολογικά εγγράμματοι πολίτες κατανοούν την πολυπλοκότητα των αντικειμένων και των φαινομένων, κάτι που τους επιτρέπει μια πιο συνειδητοποιημένη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Δεξιότητες σκέψης ανώτερου επιπέδου, όπως η συστηματική σκέψη, μπορούν να αναπτυχθούν, για παράδειγμα, με την εφαρμογή της εκπαίδευσης που βασίζεται στον τόπο (=Place-Based Education/PBE).

Κοινωνική Δικαιοσύνη

Η κοινωνική δικαιοσύνη είναι μια έννοια που είναι δύσκολο να καθοριστεί. Επικεντρώνεται κυρίως στη διαδικαστική δικαιοσύνη (π.χ. ελευθερία επιδίωξης στόχων) και στη διανεμητική δικαιοσύνη (π.χ. ελευθερία να μην υπόκειται κάποιος σε διακρίσεις και ανισότητες). Η ατζέντα της κοινωνικής δικαιοσύνης έχει μετατοπιστεί από τα πρότυπα της ακμής της ριζοσπαστικής Γεωγραφία της δεκαετίας του '60 και του '70. Δηλαδή, η κοινωνική δικαιοσύνη τοποθετείται όλο και περισσότερο στο επίκεντρο γεωγραφικών ζητημάτων από Γεωγράφους που

επικεντρώνονται σε θέματα, όπως οι κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες, η περιβαλλοντική ηθική, οι σχέσεις εξουσίας και οι εδραιωμένες στην κοινωνία διακρίσεις. Η γεωγραφική έννοια του «τόπου» προσφέρεται εγγενώς για αναλύσεις διεργασιών και φαινομένων που είναι ικανά, άλλα να βελτιώσουν και άλλα να χειροτερεύσουν την ζωή των ανθρώπων.

Επομένως, η καλή γνώση του τρόπου με τον οποίο η γεωγραφική ορολογία μπορεί να εφαρμοστεί στην έρευνα σχετικά με τέτοια ζητήματα –και η επαρκής διαχείριση αυτής της ορολογίας– καταδεικνύει την ευθύνη που εναπόκειται στα χέρια των εκπαιδευόμενων αυτού του επιστημονικού πεδίου: να αποκαλύπτουν και να αντιμετωπίζουν τα θέματα που εντοπίζουν. Η αυξημένη εστίαση στην ηθική στη Γεωγραφία συντονίζεται με την αυξανόμενη ευαισθητοποίηση των Γεωγράφων σχετικά με την ανάγκη ανάληψης συγκεκριμένης δράσης, με σκοπό την επίτευξη μιας «συμπονετικής γεωγραφίας». Οι Γεωγράφοι, επομένως, είναι «υπεύθυνοι για το ποιοι είμαστε, για το πώς ζούμε και τις κοινωνικές επιδράσεις που ασκούμε στους άλλους» και έχουν καθήκον να μοιραστούν αυτά που γνωρίζουν.

Αυτά τα επιχειρήματα έχουν βαθιές επιπτώσεις στην εκπαίδευση της Γεωγραφίας: επηρεάζουν τα μαθησιακά αποτελέσματα, τις δεξιότητες που διδάσκονται, αλλά και το βασικό περιεχόμενο του μαθήματος. Οι εκπαιδευτικοί έχουν την ευθύνη να «αναβιώσουν» τη διδασκαλία της κοινωνικής δικαιοσύνης ως μέρος της παράδοσης της Γεωγραφίας. Όταν κάτι τέτοιο “περνάει” στο πρόγραμμα σπουδών σε παιδαγωγικό επίπεδο, λαμβάνει την εξής προέκταση: οι εκπαιδευτικοί της Γεωγραφίας πρέπει να έχουν μια ηθική δέσμευση, ώστε να κάνουν τη διαφορά στην κοινότητά τους και να επιτύχουν θετικές αλλαγές στην κοινωνία. Όταν αυτό υλοποιηθεί έμπρακτα, το πρόγραμμα σπουδών της Γεωγραφίας θα πλαισιωθεί από κρυφά και φανερά, μαθησιακά αποτελέσματά. Αυτή η προσπάθεια παραμένει δύσκολη υλοποιήσιμη

λόγω ενός «χάσματος» που έχει αναπτυχθεί μεταξύ των εξελίξεων στη Γεωγραφία που διδάσκεται στο Πανεπιστήμιο και της χρονικής στρέβλωσης/στασιμότητας, στην οποία φαίνεται να παγιδευείται η σχολική Γεωγραφία. Επιπλέον, δεν υπάρχει μηχανισμός διαμεσολάβησης, ώστε να γίνει ομαλά η μετάβαση και η αλλαγή, κάτι που οδηγεί σε συνεχείς “μάχες” σχετικά με το «τι» (περιεχόμενο), το «γιατί» (λόγοι) και το «πώς» (παιδαγωγική μέθοδος) της Γεωγραφίας που διδάσκεται στα σχολεία.

Εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη

Πώς κατασκευάζεται, ενσωματώνεται, βιώνεται, εκτελείται και γίνεται κατανοητή η «ιδιότητα του πολίτη» έξω από ορισμένους χώρους, ορισμένες κλίμακες ή συγκεκριμένα πλαίσια; Η ιδιότητα του πολίτη είναι να βοηθάς τον γείτονά σου; Πρόκειται για την υποστήριξη του άγνωστου “άλλου” στην περιοχή σου; Είναι το να αισθάνεσαι κοινούς δεσμούς και να έχεις κοινές αντιλήψεις με ανθρώπους σε όλο το εύρος του έθνους σου; Ή μήπως πρόκειται για αίσθημα ανθρωπισμού και προσκόλλησης σε κοινότητες σε όλο τον κόσμο; Ό,τι κι αν σημαίνει η ιδιότητα του πολίτη, είναι κάτι σχετικό με τη Γεωγραφία.

Η ιδιότητα του πολίτη/ιθαγένεια με την υλική (συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής) και την πολιτική πτυχή της είναι εξαιρετικά σημαντική. Η κατοχή του “σωστού” διαβατηρίου είναι ζωτικής σημασίας σε μια εποχή υπερ-κινητικότητας που συνδέεται με την υπερ-ανησυχία για το ποιος διασχίζει τα διεθνή σύνορα και με τι είδους προθέσεις. Τα διαφορετικά διαβατήρια και οι διαφορετικές ιθαγένειες κατέχουν πολύ διαφορετικά σύνολα δικαιωμάτων, σημασιοδοτήσεων και status. Οι κάτοχοι βρετανικών διαβατηρίων, για παράδειγμα, φαίνεται να απολαμβάνουν μεγαλύτερες ελευθερίες, όταν ταξιδεύουν, ενώ τους δίνεται visa για παραμονή σε οποιαδήποτε χώρα πολύ πιο εύκολα σε σχέση με κάποιον από το Σουδάν ή τη Μογγολία.

Η ιδιότητα του πολίτη μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης ή εξέτασης σε μια συγκεκριμένη χώρα. Μπορεί, επίσης, να απονεμηθεί σε κάποιον. Οι μετανάστες/τριες μπορούν να κάνουν μαθήματα και να εξεταστούν με βάση τις γνώσεις τους σχετικά με την «ιθαγένεια». Ως εκ τούτου, το να είσαι πολίτης ενός τόπου δεν είναι μια σταθερή πολιτική ταυτότητα, διότι μπορεί να αλλάξει μέσα από την κινητικότητα και τις μετεγκαταστάσεις· μερικοί άνθρωποι επιτρέπεται να κατέχουν διπλή ιθαγένεια/υπηκοότητα.

Η ιθαγένεια με την κοινωνική και πολιτιστική της έννοια είναι συχνά πολύ πιο άυλη. Για πολλούς ανθρώπους δεν έχει ιδιαίτερη πρακτική σημασία, μένει στο παρασκήνιο και σπάνια την σκέφτονται. Μπορεί να φαίνεται ότι έχει σημασία μόνο σε περιόδους συγκεκριμένων γεγονότων (πχ. στην περίπτωση που αποφασίζεται αν το έθνος κάποιου θα συμμετάσχει σε κάποιον πόλεμο ή όχι) ή σε συγκεκριμένα μέρη, στα οποία η απόδειξη της ταυτότητας κάποιου/ας μπορεί να καθορίσει αν θα μπορέσει να γυρίσει «σπίτι» ή όχι (πχ. κατά το τσουνάμι του Ινδικού Ωκεανού το 2004, οι άνθρωποι που επλήγησαν έχασαν όλες τις πηγές ταυτοπροσωπίας).

Μόνο η Γεωγραφία ως επιστήμη βρίσκεται σε προνομιακή θέση, ώστε να εξερευνήσει την έννοια της ιδιότητας του πολίτη σε ένα ευρύ φάσμα επιπέδων –και ως εκ τούτου έχει έναν κρίσιμο ρόλο να διαδραματίσει στην εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη. Οι Γεωγράφοι διερευνούν τους τρόπους με τους οποίους ο χώρος και ο τόπος περιλαμβάνουν τον πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό τομέα και ταυτόχρονα περιλαμβάνονται στον πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό τομέα, τομείς που εμπλέκονται σε διαδικασίες ένταξης/αποκλεισμού των ανθρώπων ως πολιτών, ξεκινώντας από την τοπική «αίσθηση του ανήκειν σε μια γειτονιά» μέχρι το ποιος συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων σε παγκόσμιο επίπεδο – ή τη λήψη αποφάσεων που μας επηρεάζει όλους σε παγκόσμια κλίμακα. Η Γεωγραφία υπάρχει

εν γένει στο εσωτερικό όλων των κρίσιμων ζητημάτων που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη και αφορούν την κοινωνία σήμερα:

- Οι συζητήσεις σχετικά με τη μετανάστευση, είτε πρόκειται για την «τοποθέτηση» (διασπορά) ή/και την «ένταξη» των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο στην Ε.Ε., είτε για τον ρόλο, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των οικονομικών μεταναστών, περιλαμβάνουν την εξέταση των «γεωγραφιών» της ανθρώπινης κινητικότητας, της εγκατάστασης και των σχέσεων των ανθρώπων με τις νέες κοινωνίες (υποδοχής).
- Η αυξανόμενη εμμονή με το έγκλημα/φόβο της εγκληματικότητας, η άνοδος των κυρώσεων «Asbos» (=anti-social behavior orders στη Μ. Βρετανία) και μιας νέας απογοητευμένης/αδιάφορης (κυρίως νεολαίας) κατώτερης τάξης, οδηγούν σε μια αντίληψη που μένει περιχαρακωμένη στους τρόπους με τους οποίους η ιδιότητα του πολίτη οικοδομείται μέσα «χώρους στέρησης» και εξαιτίας αυτών των χώρων. Απαιτείται, λοιπόν, μια γεωγραφική προοπτική, για να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο οι κοινότητες/άτομα υφίστανται κοινωνικό αποκλεισμό/περιθωριοποίηση μέσω οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών διαδικασιών, αλλά και για να κατανοηθεί ο τρόπος που η γεωγραφική απομόνωση επηρεάζει την ατομική αίσθηση της ιδιότητας του πολίτη.
- Η συζήτηση για την πρόσφατη πολιτική αποκέντρωση και τον κατακερματισμό (σε μια σειρά κλιμάκων) περιλαμβάνει τη διερεύνηση της οικοδόμησης ταυτότητας και αίσθησης του «ανήκειν» σε διαφορετικά μέρη, καθώς και τις σύνθετες (ανα)διαπραγματεύσεις σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη, οι οποίες συμβαίνουν σε διάφορα μέρη του πλανήτη σήμερα.

- Η αυξανόμενη ενασχόληση με θέματα σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την περιβαλλοντική βιωσιμότητα βασίζεται και ταυτόχρονα αμφισβητεί τις έννοιες της ιθαγένειας/ιδιότητας του πολίτη και των υποχρεώσεών μας απέναντι σε «άγνωστους άλλους», κάτι που έχει σημαντική εμβέλεια, χωρική (από τοπικό σε παγκόσμιο επίπεδο) και χρονική (μελλοντικές γενιές).
- Πιο άτυπες, καθημερινές συζητήσεις σχετικά με την πρόσβαση και τις παροχές του συστήματος υγείας, την εκπαίδευση, άλλες δημόσιες υπηρεσίες και δημόσιους χώρους έχουν τις ρίζες τους στη μεταξύ μας αλληλεπίδραση, στους τόπους που κατοικούμε μαζί και, φυσικά, στα συναισθήματα που θεμελιώνουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αισθητή η ιθαγένειά μας/ιδιότητα του πολίτη.

Κουίζ:

- Εξηγήστε τι εννοούμε με τον όρο «γεωγραφικό πλαίσιο».
- Πώς θα μπορούσε η Γεωγραφία να συμβάλει στην επίτευξη κοινωνικής δικαιοσύνης;
- Να αναφέρετε τρία θέματα που σχετίζονται με τη Γεωγραφία και θα μπορούσαν να προωθήσουν την Εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη.

